

УДК 159.955.1

DOI <https://doi.org/10.32782/psy-2024-3-4>**Мазяр Олег***доктор психологічних наук, доцент,
професор (б.в.з.) кафедри соціальної та практичної психології
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

ІМІТАЦІЙНІСТЬ У СИСТЕМІ ЛОГІКО-СМИСЛОВИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Анотація. У статті аналізується нерівномірний характер мислительного процесу. Зокрема, досліджується специфіка смислової імітаційності, визначаються її абсолютні показники, динамічні властивості, фіксується вплив на формування загального смислу. Діагностичним інструментом є авторська методика текстових розривів. Участь у дослідженні взяли 104 особи юнацького віку. Встановлено низькі абсолютні показники смислової імітаційності (4% логіко-смислових зв'язків імітаційного змісту). До імітаційності вдаються 40% досліджуваних. Системно використовують імітаційність 6% досліджуваних. У динамічному аспекті наявна тенденція до зниження застосування імітаційності, але ця тенденція не має статистичної значущості. Водночас виразною є тенденція до використання імітаційного зв'язку з попереднім реченням порівняно з наступним ($p \leq 0,01$). Водночас імітаційність має помірні обернені взаємозв'язки з логічністю (-0,3) та ефазивністю, або смисловою кристалізованістю (-0,4). На підставі того, що імітаційність має прямий помірний зв'язок зі смисловими розривами (0,35), ми припускаємо, що вона є альтернативою виходу зі смислових тупиків, однак коефіцієнт детермінації (R^2) між ними має варіювання на рівні 12% змінних, що є незначним показником. Більш прикметним стає те, що імітаційність на 43% зумовлює загальний смисловий коефіцієнт. Необхідно зауважити, що рівень кореляційного зв'язку між імітаційністю та смисловим коефіцієнтом є сильним та оберненим (-0,65). Це виразно суперечить низьким абсолютним показникам імітаційності. Нами висловлено припущення про природну інтегрованість феномену імітаційності у мислительному процесі, його відповідність динаміці індивідуальної траєкторії вироблення логіко-смислових зв'язків.

Ключові слова: мислення, смисл, імітація, інформаційна невизначеність, логіко-смисловий зв'язок, смислове реконструювання.

Maziar Oleh*doctor of psychological sciences, associate professor,
professor (former) of the Department of social and practical psychology,
Zhytomyr Ivan Franko State University*

IMITATION IN THE SYSTEM OF LOGICAL AND SEMANTIC CONNECTIONS

Abstract. In this article, the uneven nature of the thought process is being analyzed. In particular, the specifics of semantic imitation are studied, its absolute indicators and dynamic properties are determined, and its impact on the formation of overall meaning is recorded. The diagnostic tool used here is the «Methodology of text gaps». The research involved 104 young people. The low absolute rate of semantic imitation was discovered (4% of logical and semantic connections of imitative content). Semantic imitation was used by the 40% of the participants. Systematic use of imitation is found in the 6% of the participants. The downward trend in imitation use was noticed in the psychodynamic aspects, however, this trend doesn't have any statistical significance. At the same time, there is a very clear tendency towards using imitative connections with the previous sentence rather than the next one ($p \leq 0.01$). Therewith, imitation has an inverse moderate correlation with logicity (-0.3) and effusivity, or semantic crystallization (-0.4). Based on the fact that imitation has a direct moderate correlation with semantic gaps (0.35), we assume that it serves as an alternative way out of semantic dead-ends. However, the determination coefficient (R^2) between them varies at the level of 12% of variables, which is a minor indicator. It becomes more noticeable that imitation forms 43% of the overall semantic coefficient. It should be noted that the level of correlation between imitation and the semantic coefficient is strong and inverse (-0.65). This clearly contradicts the low absolute rate of semantic

imitability. It has been suggested that imitation phenomenon is naturally integrated into the thinking process, it is complied with the dynamics of the individual trajectory in developing logical and semantic connections.

Keywords: thinking, meaning, imitation, informational uncertainty, logical and semantic connection, semantic reconstruction.

Постановка проблеми й аналіз досліджень. Самостійність та оригінальність мислительної діяльності є питанням не тільки юридичним (наприклад, у ситуації некоректних текстових запозичень), але і психологічним (наприклад, при аналізі творчого потенціалу суб'єкта, продуктивності його мислення). У нашому попередньому дослідженні показано, що під час виконання тестового завдання, у ході якого необхідно створити смисловий продукт (скласти оповідання на основі частково сформованого тексту), досліджувані нерідко вдаються до імітації думки автора оповідання (на рівні 5% речень) [3]. Цей феномен об'єктивується у парафразі різного ступеня синтаксичної складності. Попередньо ми пов'язували імітаційність із неоднорідністю та нерівномірністю мислительного процесу, що представлено через його нелінійність [5], непослідовність [9], суперечність [7], відволікання [11]. Імітаційність не стає основним типом логіко-смислового зв'язку між реченнями, але свій внесок, подекуди досить помітний, у формування смислової траєкторії нарративу здійснює. Зокрема, коли суб'єкт неправильно розуміє інструкцію до завдання, він нерідко вдається до імітаційності як основного типу логіко-смислового зв'язку.

Розроблена концепція мислення базується на положенні про диференціацію смислового матеріалу залежно від ступеня його оригінальності, чіткості та відповідності законам формальної логіки [2]. Зокрема, виокремлено такі типи логіко-смислових зв'язків між реченнями, як імітаційність, алогічність, аморфність, логічність та ефазивність (смислова кристалізованість). Низка наших емпіричних досліджень зорієнтована на з'ясування представленості кожного такого типу логіко-смислових зв'язків у процесі мислительної діяльності, їхнього характеру вияву та властивостей.

Зауважимо на тому, що імітаційність (парафраз) здебільшого кваліфікується дослідниками як «засміченість» мислительного процесу та зазвичай не розглядається як окремий тип логіко-смислового зв'язку, що має чітке функціональне призначення. Тож імітаційність зрідка враховують при визначенні смислової продуктивності суб'єкта. Її або пропускають, або лише позначають у «примітках». Натомість імітаційність належить до базових форм когнітивного навчання та

соціальної адаптації [6; 10], яка під час онтогенетичного розвитку не скасовується, а тому здатна повсякчас відтворюватися у процесі вирішення когнітивних задач.

Мета статті – з'ясувати властивості імітаційності у процесі мислительної діяльності осіб юнацького віку.

Вклад основного матеріалу. Смисловою імітаційністю можна визначити як змістовне повторення та формальне переструктурування попередньої інформації з її непринциповою семантичною варіативністю, яка не позначається на зміні денотату. У лінгвістичному аспекті імітаційність тотожна парафразу та синонімії попередньої смислової конструкції. У цьому випадку не відбувається порушення законів формальної логіки, але утверджується її перший закон – закон тотожності ($A=A$).

Функціональне призначення імітаційності в онтогенезі полягає у простому перейманні особливостей поведінки з адаптаційною метою. Прикметним є те, що імітаційність як форма навчання притаманна тваринам; її значення зростає в еволюційному процесі, що можна спостерігати на прикладі вищих приматів. У комунікації сучасних людей імітаційність виразно представлена у симптоматиці порушень розумового розвитку та дитячій ігровій діяльності. У тривіальній комунікації імітаційність може бути спрямована на маскування смислових пропусків і смислових розривів із метою спонукати співрозмовника продовжувати дискурс. Зокрема, перефразування виразно представлено у психотерапевтичному процесі. Одним із вагомих чинників імітування може стати прагнення суб'єкта уникнути неправильного розуміння співрозмовника [8].

З іншого боку, імітаційність може виконувати протилежну функцію – дзеркально відбивати нарратив співрозмовника як такий, що не приймається суб'єктом. Це може трактуватися як акт передражнювання, фундаментальне дологічне заперечення запропонованої тези [3]. У будь-якому випадку йдеться про неспроможність суб'єкта сформувати контрсугестивне повідомлення у відповідь на сугестивну транзакцію співрозмовника.

Вивчення логіко-смислових зв'язків стає можливим за допомогою «Методики текстових

розривів». Суть методики полягає у здійсненні смислового реконструювання: досліджуваному належить сформулювати пропущені в оповіданні речення таким чином, щоби текст отримав певний смисл. Пропущеним є кожне парне речення. Відповідно, по ходу виконання завдання досліджуваному необхідно запропонувати таку смислову конструкцію, яка узгоджуватиметься з попереднім і наступним непарними реченнями [1; 4]. Певною мірою така процедура дослідження відтворює ситуацію комунікації, де вербальні транзакції (умовно непарні речення) однієї особи вже відомі, а транзакції (умовно парні речення) іншої особи мають бути сформульовані. З одного боку, це вимагає від суб'єкта виявлення інтелектуальних і когнітивних здібностей (дотримання законів формальної логіки), щоби відповідати контексту, але з іншого – суб'єкт має змогу виявляти оригінальність і самостійність думки, варіювати смисл оповідання (адже він має змогу ознайомитися з усім авторським текстом). Дослідницька ситуація спонукає суб'єкта дотримуватися законів формальної логіки, але він зовсім не обмежений у використанні логіко-смислових засобів для досягнення загального результату – створення осмисленого тексту.

Дослідженням охоплено 104 особи юнацького віку (за статевим розподілом: 92% – дівчата, 8% – хлопці), що відповідають показникам нормотипового розвитку. Психологічний аналіз мислительної діяльності проводиться за текстом, який можна кваліфікувати як текст високого рівня когнітивної складності. Лише 8% досліджуваних відтворили авторський задум, тобто їхнє розуміння тексту загалом збігається з авторським варіантом основної ідеї оповідання. Високий рівень сформованості смислу оповідання демонструють 41% досліджуваних, частковий – 46%, несформованість смислу представлена у 13% досліджуваних. Текст оповідання збудований таким чином, що 57% (8 із 14) речень, які досліджуваному належить скласти, перебувають у межах так званого смислового плато (попереднє та наступне непарні речення мають достатньо очевидний логічний зв'язок), 14% речень (2 з 14) створюються в умовах так званих смислових дилем (попереднє та

наступне непарні речення становлять суперечність, непослідовність), 29% речень (4 з 14) формуються у межах так званих смислових розривів (попереднє та наступне непарні речення не мають очевидного зв'язку, оскільки відбивають помітний сюжетний перехід оповідання, становлять інформаційну невизначеність). Слід також наголосити на нерівномірному характері розподілу різнотипових речень: смислові дилеми представлені у першій і третій частині тексту, смислові розриви наявні у кожній частині, але в останній частині їх міститься вдвічі більше (рис. 1).

Уточнений аналіз результатів вияву імітаційності показує такі загальні характеристики цього феномену. Досліджувані демонструють смислову імітаційність у 4% логіко-смислових зв'язків і використовують 5% слів від загальної кількості. (Зрозуміло, що ці абсолютні значення не варто розглядати як константи, що можна поширити на генеральну сукупність). У вибірці смислова імітаційність щонайменше один раз спостерігається в оповіданнях 40% досліджуваних. Такий логіко-смисловий тип зв'язку між реченнями, з одного боку, є найменш представленим (що вказує на його факультативність), але, з іншого – понад третина осіб юнацького віку вдається до нього, дарма що імітаційність фактично позбавлена смислової суб'єктності. Необхідно також зазначити, що показник стандартного відхилення результатів осіб, котрі виявляють імітаційність, вказує на значний розкид даних ($SD=0,51$), що назагал відповідає показнику всієї вибірки ($SD=0,49$).

Понад 20% осіб використовують імітаційність лише одного разу (тобто вона становить 3% сформульованих ними логіко-смислових зв'язків між реченнями). Менше 9% досліджуваних вдаються до смислової імітаційності двічі (7% зафіксованих логіко-смислових зв'язків). Майже 12% осіб вдаються до парафраза у діапазоні від 10% до 45% сформульованих логіко-смислових зв'язків. Тож можемо зробити проміжний висновок, що смислова імітаційність загалом є дискретним (непостійним) і факультативним (периферійним) когнітивним явищем. Вочевидь, вона спрямована на «смислову склейку», альтернативою чого стають смислові пропуски (коли досліджуваний на

2	4	6	8	10	12	14	16	18	20	22	24	26	28	30
Частина 1					Частина 2					Частина 3				

* чорна заливка відповідає реченням зі смисловими розривами, сіра заливка – смисловим дилемам, відсутність заливки вказує на речення смислового плато

Рис. 1. Когнітивна структура парних речень тестового оповідання «Остап»

місці речення, яке треба скласти, ставить про- черк) і смислові розриви (коли ніякого логіко- смислового зв'язку між реченнями встановити не вдається). Якщо коротко, то імітаційність слугує тому, «щоби не було порожнього місця».

У динамічному аспекті імітаційність найбільш виразно та рівномірно представлена у перших двох частинах тексту оповідання (37% і 38% випадків відповідно), найменше – у третій частині (25% випадків). Це дає підстави припустити наявність деякої тенденції до спадання імітаційності упродовж виконання тестового завдання. Це прикметна ознака, позаяк саме на третю частину тексту припадає половина когнітивно складних речень (одне речення зі смисловою дилемою та два речення зі смисловими розривами). Попередньо це дає підстави вважати, що смислова імітаційність більш притаманна досліджуванам у ситуації смислового плато, де логічний зв'язок між реченнями є більш очевидним. У цьому випадку імітація ніби дозволяє «сховатися» від вирішення нескладної когнітивної задачі; імітація гарантує уникнення ймовірної суперечності, загострення незбігу.

Це зумовлює перегляд нашого розуміння щодо функціонального призначення імітаційності, котра виявляється не тільки у ситуації виникнення смислових тупиків, але й у когнітивно нескладних задачах, що дозволяє уникати ризику виникнення суперечностей. Натомість за умови виникнення смислових тупиків суб'єкт стає змушений виявляти когнітивну активність, адже стає очевидним, що парафразом цю задачу не вирішити.

Середні арифметичні показники (\bar{x}) для різного типу логіко-смислових зв'язків такі: смислове плато – 10,5, смислова дилема – 7,5, смисловий розрив – 7,3, однак проведення множинних порівнянь за t-критерієм Стьюдента засвідчує, що відмінності не мають статистичної значущості (підтверджується гіпотеза H_0). Певно, імітаційність є універсальним засобом вирішення когнітивних задач.

Статистична значущість відмінностей у прояві смислової імітаційності простежується на рівні логіко-смислового зв'язку парних речень із попередніми та наступними непарними реченнями (для $n_1=n_2=14$, $U_{емп.}=10.5$; $U_{0.01}=47.0$; $U_{0.05}=61.0$ при $p \leq 0,01$). Зокрема, середній арифметичний показник (\bar{x}) імітаційного зв'язку з попереднім реченням становить 7,4, а з наступним – 1,7, тобто перевищує його у понад чотири рази. Це дає надійні підстави стверджувати, що смислова імітаційність здебільшого використовується для

встановлення логіко-смислового зв'язку з попереднім реченням, тоді як зміст наступного речення досліджуваними зауважується меншою мірою. У ситуації неспроможності запропонувати оригінальний зміст речення досліджувані зважають переважно на попереднє речення, зазвичай випускаючи з контексту наступне речення.

Для повноти картини аналізу мислительного процесу варто встановити характер зв'язку (r_{xy}) смислової імітаційності з рештою логіко-смислових зв'язків. Зокрема, зі смисловою алогічністю (0,07) і смисловою аморфністю (0,03) як дологічними типами мислення зв'язок є прямим, але вкрай слабким. Водночас спостерігається обернений помірний зв'язок із логічністю (-0,3) та ефазивністю, або смисловою кристалізованістю (-0,4). Отже, можемо зробити висновок про те, що імітаційність стає виявом, дарма що дискретним, слабкості у встановленні логіко-смислових зв'язків. Імітація – це спосіб встановити формальний зв'язок у ситуації смислового тупика або підтримати формальний зв'язок у випадку смислового плато. Деяким підтвердженням цього припущення є прямий помірний зв'язок імітаційності зі смисловими розривами (0,35). Можна припустити, що імітаційність є спробою уникнути смислового розриву між попередніми та наступними реченнями: в одних випадках імітація здійснюється, але в інших – ні. Останнє можна пояснити тим, що суб'єкт уникає постійного імітування, адже воно стає виразним показником некомпетентності (психологічної слабкості). До систематичної імітаційності вдаються 6% досліджуваних: здебільшого парафраз вони використовують із метою встановити логіко-смисловий зв'язок із наступним реченням. Водночас належить вказати на те, що ця картина взаємозаміни смислової імітаційності та розривів відповідає лише 12% варіацій змінної (коефіцієнт детермінації (R^2)) при здійсненні лінійного регресійного аналізу. У цьому випадку досліджуваний, уникаючи смислових розривів, перефразовує висловлену думку автора, що може певною мірою прояснювати для нього авторську думку.

Загалом лінійний регресійний аналіз даних показує обернений лінійний зв'язок між смисловою імітаційністю та загальним смисловим коефіцієнтом, що має статистичну значущість (p -значення $(4,91E-14) < 0,05$) (див. табл. 1).

Коефіцієнт детермінації лінійного регресійного аналізу ($R^2=0,43$) показує, що приблизно 43% варіації у загальному смисловому коефіцієнті можуть бути пояснені смисловою імітацій-

Таблиця 1

Результати лінійного регресійного аналізу для змінних «смілова імітаційність» і «смісловий коефіцієнт»

Regression Statistics								
Multiple R	0,654434039							
R Square	0,428283911							
Adjusted R Square	0,422678851							
Standard Error	0,068765139							
Observations	104							
ANOVA								
	df	SS	MS	F	Significance F			
Regression	1	0,361316807	0,361316807	76,41023187	4,91475E-14			
Residual	102	0,482321718	0,004728644					
Total	103	0,843638526						
	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	Lower 95,0%	Upper 95,0%
Intercept	0,276868784	0,027579644	10,03888165	6,67871E-17	0,222164691	0,331572878	0,222164691	0,331572878
X Variable 1	-0,354467699	0,040550938	-8,741294634	4,91475E-14	-0,434900293	-0,274035105	-0,434900293	-0,274035105

ністю. Цей показник надто високий і не відповідає інтуїтивним очікуванням, адже з'ясується, що низькі абсолютні значення імітаційності (4% речень) пояснюють значну частку варіацій встановленого смислового коефіцієнта (43%). Це ключовий аспект проблеми мислення, який вимагає більш детального пояснення. Звісно, можна зважати на неповноту представленої емпіричної моделі, котра не включає всіх релевантних змін, що визначають смісловий коефіцієнт як залежну змінну (зі свого боку ми не виключаємо такої обставини). Можна нарікати на так званий шум у даних, які відповідають випадковим коливанням (дійсно, смілова імітаційність певною мірою відповідає властивостям шуму у процесі формування смислу, причому як при сміслових розривах непарних речень, так і при смісловому плато). Варто також не забувати про складність досліджуваного феномену та досить ймовірну наявність нелінійних взаємозв'язків між смісловими конструкціями. Спроба встановити лінійну регресію для нелінійної залежності між змінними може призводити до подібних суперечностей, тобто коефіцієнт лінійної регресії може неадекватно відбивати реальний внесок смислової імітаційності. Вказані чинники слід вважати ймовірними, але не такими, що вичерпно пояснюють несподівані результати лінійного регресійного аналізу.

Ми висловлюємо обережне та нечітко сформульоване припущення. Серед основних типів логіко-сміслових зв'язків імітаційність стає тим

феноменом, що найбільше корелює з іншими типами зв'язків, які мають вищі абсолютні значення (логічність, ефазивність, сміслові розриви). Так само імітаційність має обернений і сильний кореляційний зв'язок із загальним смісловим коефіцієнтом (-0,65). Таким чином, смілова імітаційність, дарма що у конкретному дослідженні, має низькі абсолютні значення, виявляє порівняно сильний зв'язок із рештою феноменів. Вочевидь, імітаційність є одним із природних типів когнітивних зв'язків, який є релевантним індивідуальній траєкторії мислення у тому аспекті, що виявляє діаметрально протилежний тренд. Деяке зниження смислового коефіцієнта, яке забезпечує імітаційність, одночасно відповідає загальній динаміці основних логіко-сміслових зв'язків.

Висновки. Імітаційність як когнітивний феномен має дискретний характер вияву у процесі формування смислу, що відбивається у низьких абсолютних показниках. Імітаційність позначається на деякому зниженні смислового коефіцієнту, у незначній кількості випадків стає альтернативою смісловим розривам, має помірний обернений зв'язок із логічністю та смисловою ефазивністю (кристалізованістю). Втім, парафраз відповідає динаміці значущих логіко-сміслових зв'язків і здійснює помітний внесок у забезпечення індивідуальної траєкторії мислення досліджуваних юнаків. Вочевидь, це пов'язано з тим, що імітаційність є однією з базових форм мислительної діяльності.

Список використаних джерел

1. Мазяр О. «Методика текстуальних розривів» як метод вивчення процесуальних характеристик мислення. *Функціонування творчого мислення в умовах інформаційної невизначеності* : матеріали XXIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, 30 травня 2023 р. / за ред. В.О. Моляко. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. С. 67–69.
2. Мазяр О.В. Особистісний дисонанс: системний аналіз : монографія. Житомир : Видавець О.О. Євенок, 2020. 332 с.
3. Мазяр О.В. Сміслова імітаційність у процесі мислення. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*. 2023. № 51. С. 76–81.
4. Мазяр О. Розробка інструментарію для діагностики процесуальних характеристик мислення. *Суспільство для психічного здоров'я особистості: взаємодія родини, освіти, громади* : Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Україна, Житомир, 24 листопада 2022 р.) / ред. колегія: Г. Пирог, Н. Портницька, І. Тичина. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2023. С. 162–163.
5. Acar S., Runco M.A. Divergent thinking: New methods, recent research, and extended theory. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*. 2019. Vol. 13 (2). P. 153–158.
6. Grusec J.E. Social learning theory and developmental psychology: The legacies of Robert Sears and Albert Bandura. *Developmental Psychology*. 1992. Vol. 28 (5). P. 776–786.
7. Kao C.-Y. Examining the attribute inheritance in Janusian thinking: An intensional study on the mechanisms of combining opposite concepts. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*. 2023, Jan 02.
8. Moore D.A. Overprecision is a property of thinking systems. *Psychological Review*. 2022. May 05.
9. Petrovic M.B., Žeželj I. Thinking inconsistently: Development and validation of an instrument for assessing proneness to doublethink. *European Journal of Psychological Assessment*. 2022. Vol. 38 (6). P. 463–475.
10. The Imitative Mind. Development, Evolution and Brain Bases / Edited by A.N. Meltzoff. Cambridge : Cambridge University Press, 2002.
11. Zeitlen D.C., Silvia P.J., Kane M.J., Beaty R.E. The creative mind in daily life: How cognitive and affective experiences relate to creative thinking and behavior. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*. 2022, Dec. 15.